

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2024.19.317303>

УДК 61:378]-055.2(477.74-25)"1908-1910"(091)

A STEP IN THE DEVELOPMENT OF WOMEN'S EDUCATION: THE ORGANIZATION OF THE ODESA HIGHER WOMEN'S MEDICAL COURSES IN 1908-1910¹

Olena Uvarova

PhD (History),
Associate Professor
Odesa National Medical University
2 Valikhovskiy Lane, Odesa, 65082,
Ukraine
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0003-2274-4003>
E-mail: uvarova@ukr.net

Citation:

Uvarova, O. (2024) A step in the
of women's education: the organization of the
Odesa Higher Women's Medical Courses in
1908–1910, *Chornomors'ka mynuvshyna:
transactions of Department of Cossack
in the South of Ukraine*, 19, pp. 45–54.

Submitted: 29.09.2024

Abstract

Based on archival documents, the article reproduces the process of establishing Odesa's first medical higher education institution for women, Odesa Higher Women's Medical Courses. The presented information allows us to learn about the organizational stages of creating courses in 1908–1910: elections of the Pedagogical Council and changes in its staff, approval of course regulations, search for financial resources, purchase of a building and arrangement of educational premises, obtaining permission to use city hospitals, and discussion of quotas for persons of the Jewish faith. Highlighting a specific example of the general development of women's education, the article represents facts that enrich local and biographical studies devoted to the history of education in Odesa and personalities in medical science. New information from the funds № 42 «Office of the Curator of the Odesa educational district» and № 62 «Odesa Higher Women's Medical Courses» of the State Archives of the Odesa region was placed into scientific circulation, allowing us to trace the process of establishing an educational institution for women.

Key words: history of education, higher education, higher medical education, higher women's medical courses, women's education, gender history, women's studies, Odesa.

КРОК У РОЗВИТКУ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ: ОРГАНІЗАЦІЯ ОДЕСЬКИХ ВИЩИХ ЖІНОЧИХ МЕДИЧНИХ КУРСІВ У 1908-1910 рр.

Олена Уварова

Кандидат історичних наук, доцент
Одеський національний
медичний університет
Валіховський пров., 2, м. Одеса, 65082,
Україна

Анотація

У статті на базі архівних документів відтворено процес організації першого в Одесі навчального закладу медичного спрямування рівня вищої освіти для жінок – Одеські вищі жіночі медичні курси.

¹ Ця стаття підготовлена в період проходження віртуальної стипендії, наданої Бібліотекою Лінди Холл (Linda Hall Library, м. Канзас, США, 15.07–15.08.2024 р.). Авторка висловлює подяку колективу бібліотеки за надання доступу до бібліотечних колекцій, за увагу і консультування. Архівний пошук було проведено у комфортних умовах Державного архіву Одеської області, за що авторка дякує керівництву та співробітникам.

ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0003-2274-4003>

E-mail: uvarova@ukr.net

Цитування:

Уварова О. Крок у розвитку жіночої освіти: організація Одеських вищих жіночих медичних курсів у 1908–1910 рр. *Чорноморська минувшина*: зап. Від. історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць / за ред. В. А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2024. Вип. 19. С. 45–54.

Отримано: 29.09.2024
0,96 д.а.

Державного архіву Одеської області, що дозволило прослідкувати процес започаткування навчального закладу для жінок.

Ключові слова: історія освіти, вища освіта, вища медична освіта, вищі жіночі медичні курси, жіноча освіта, гендерна історія, жіночі студії, Одеса.

Відома американка Елізабет Блеквел (1821–1910) – перша жінка, яка отримала диплом про вищу медичну освіту в США, наприкінці 1880-х рр. у своєму посланні на відкриття зимової сесії Лондонської школи медицини для жінок проголошувала, що «всі побачать важливість розгляду майбутнього цієї зростаючої армії жінок-медиків. Цілком певно, що широке прийняття медичної професії жінками не може й надалі залишатися незначною справою; воно має справляти відчутний вплив на майбутнє суспільство» [35, р. 2].

Питання надання жінкам права здобуття вищої освіти було досить обговорюваним у ХІХ – на початку ХХ ст. у багатьох країнах [27, с. 29–41]. Ще більш дискусійною виявилася ідея отримання ними вищої медичної освіти [3; 23; 32]. Складним, а подекуди і неможливим на підставі тогочасних законів був для жінок вступ до університетів з метою вивчення медицини [3, с. 3–4; 28, с. 621–638]. Ті ж, хто не залишав своїх прагнень, їхали за кордон, наприклад, до Швейцарії [36, р. 185]. Навіть незважаючи на значні досягнення жінок у боротьбі за право на вищу освіту, але з гендерною дискримінацією у медичній сфері можна стикнутися і сьогодні [34; 39].

Реформування системи охорони здоров'я, змінювання в освітній сфері, зростання суспільних тенденцій гендерної рівності актуалізують ретроспективу цих процесів і спрямовують увагу дослідників на історію освітніх установ на українських теренах. Серед навчальних закладів, що репрезентують присутність жінок як здобувачок освіти – Одеські вищі жіночі медичні курси, що діяли у 1910–1920 рр.

Історіографія становлення жіночої освіти складається з показового переліку праць, з-поміж яких значний інтерес привертає вагомий доробок О. Драч [19; 20], у тому числі ґрунтовна монографія авторки [18]. Серед дослідників питання жіночої освіти – О. Філоненко [33], появу і розвиток жіночих курсів висвітлювали К.Кобченко [21], О. В. Кохановська [22], жіночу медичну освіту досліджувала І. Я. Губенко [2]. Безпосередньо стан вищої жіночої освіти в Одесі був у центрі уваги К. Васильєва [1], О. В. Мельника [24; 25], В. А. Добровольської [16; 17]. У зарубіжній історіографії знайшли своє місце описи розвитку медичної освіти і, особливо, питання допуску до неї жінок [37; 38; 40].

При всій наявності розвідок щодо жіночої освіти, одеські медичні курси розглянуті в них неповно, з констатацією факту їх появи та загальною характеристикою. Тому детальне висвітлення організації курсів у цій статті обумовлюється станом історіографії питання, а також важливістю для краєзнавчих та біографічних пошуків, позаяк метою є висвітлення організаційних передумов і аспектів появи в Одесі навчального закладу медичного спрямування

Представлені відомості дають змогу дізнатися про організаційні етапи створення курсів у 1908–1910 рр. – вибори педагогічної ради та зміни у її складі, затвердження Положення про курси, пошук фінансових ресурсів, купівля будівлі і облаштування навчальних приміщень, отримання дозволу на користування міськими лікарнями, обговорення квоти для осіб іудейського віросповідання. Висвітлюючи конкретний приклад загального розвитку жіночої освіти, стаття репрезентує факти, які збагачують краєзнавчі та біографічні розвідки, присвячені історії освіти в Одесі та особистостям в медичній науці. До наукового обігу введено нові відомості з документів фондів № 42 «Канцелярія піклувальника Одеського навчального округу» і № 62 «Одеські вищі жіночі медичні курси»

рівня вищої освіти для жінок та повернення до наукового обігу імен видатних діячів освіти та науки в Одесі. Джерельною базою стали документи курсів, які у повному обсязі збереглися і складають фонд Державного архіву Одеської області (ф. 62), а також листування курсів з піклувальником Одеського навчального округу (ф. 42).

На початку ХХ ст. загальний стан жіночої освіти в Одесі покращувався: у 1903–1905 рр. в Одесі діяли жіночі педагогічні курси, а у 1906 р. відкрилися Вищі жіночі курси [17, с. 26] (без медичного відділення). З 1905 р. жінкам було дозволено відвідувати заняття медичного факультету Новоросійського (Одеського) університету як вільним слухачкам, але ця можливість закінчилася у 1908 р. згідно з відповідним циркуляром Міністерства народної освіти [1, с. 309; 4, арк. 3зв.].

Ще у 1901 р. декан медичного факультету одеського університету, професор В. В. Підвисоцький та секретар факультету, професор М. О. Батуєв офіційно клопотали про заснування в Одесі Жіночого медичного інституту, але безуспішно [6, арк. 1].² У 1908 р. професори медичного факультету повернулися до цього питання і 5 жовтня на першому засіданні своєї ініціативної групи, яка стала організаційним комітетом, одногolosно дійшли висновку про необхідність заснування в Одесі вищих жіночих медичних курсів та вироблення проєкту Положення [7, арк. 1]. У протоколі значаться присутніми члени комітету, професори М. О. Батуєв, В. В. Воронін, С. С. Головін, О. І. Ігнатівський, Д. П. Кишенський, К. І. Коровицький, О. В. Корш, В. М. Орлов, М. М. Попов, К. П. Серапін, С. С. Яковлев, М. О. Щьоголев, а також професори С. В. Левашов (на той момент – ректор університету) та О. Ф. Маньковський, які були обрані головою організаційного комітету та секретарем відповідно [7, арк. 1зв.].

На другому засіданні того ж 1908 р. вже в присутності члена міської управи, лікаря І. П. Сенькевича-Корчака члени-засновники (до вищезгаданих приєднався професор І. І. Кияницин) затвердили проєкт Положення про Вищі жіночі медичні курси в Одесі, складений, як зазначено в протоколі, за прикладом Вищих жіночих медичних курсів у Києві [7, арк. 2]³, затвердили проєкти клопотань перед Міністерством народної освіти про відкриття курсів та перед Одеським міським самоврядуванням про надання для викладання наявних у місті лікарень, лабораторій та необхідних приміщень [7, арк. 2-2зв.].

У чернетці клопотання від 1908 р. на адресу Одеського міського голови члени медичного факультету (імена не вказані) зазначили готовність проводити необхідне викладання, «вважаючи своїм моральним обов'язком надати посильну допомогу розумовим запитам жінок, які бажають серйозно вивчати медицину» [6, арк. 1-1зв.]. Відмітимо, що велику увагу процесу з організації курсів приділяв тогочасний міський голова М. І. Моїсеєв, який серед інших підписав клопотання на ім'я міністра народної освіти і у подальшому увійшов до складу Піклувальної ради [4, арк. 3зв.; 27, с. 23, 25].

У грудні 1908 р. за допомогою піклувальника Одеського навчального округу О. І. Щербаківа, який теж був лікарем за освітою та обіймав посаду викладача бальнеології в одеському університеті, клопотання та проєкт положення про курси були надані міністру народної освіти [8, арк. 8-9зв.].

На третьому засіданні у травні 1909 р. організаційний комітет ухвалив вважати групу професорів-засновників членами педагогічної ради курсів, головою одногolosно було обрано С. В. Левашова [7, арк. 3зв.]. До виконавчої комісії з адміністративних та господарських питань увійшли професори О. І. Ігнатівський, К. І. Коровицький, О. Ф. Маньковський, М. О. Щьоголев, до господарського комітету – професори С. С. Головін і К. П. Серапін. Тоді ж було затверджено

² В архівному документі не конкретизується кому саме було направлено клопотання у 1901 р. Дописка від руки поверх надрукованого тексту наводить на думку, що клопотання було складено «по почину», тобто з ініціативи піклувальника Одеського навчального округу Хрісанфа Петровича Сольського, який обіймав цю посаду у 1885–1906 рр.

³ У подальших документах згадується, що при укладанні проєкту Положення про курси враховувалися статут Санкт-Петербурзького жіночого медичного інституту та положення медичних факультетів Імператорських університетів [10, арк. 26].

умови, яким мали відповідати бажанчі вступити на курси: закінчення 7-х класів міністерської гімназії та іспит за 8-ий клас чоловічої гімназії з латинської мови (пізніше деякі корективи будуть внесені Навчальним комітетом Міністерства народної освіти та зафіксовані у Положенні про курси, про що подано далі). Необхідно відмітити, що в протоколі засідання було записано, що «при прийомі зарахувати спочатку всіх християнок, яким завжди віддавати перевагу, вакансії, що залишаються вільними надавати особам іудейського та інших віросповідань» [7, арк. 4]. Планувалося курси відкрити восени 1909 р. (реально це сталося восени 1910 р.) і вважати комплектом для 1-го курсу 250 осіб, оплата за навчання встановлювалася в розмірі 200 руб. на рік, стягувати які потрібно було по 100 руб. за півріччя [7, арк. 4].

24 серпня 1909 р. міністерство дозволило відкриття курсів і затвердило Положення про них, про що у вересні професор С. В. Левашов отримав повідомлення з канцелярії піклувальника одеського навчального округу [10, арк. 1-1зв.]. Дозволяючи затвердити Положення про курси, міністерство запропонувало правки до нього з боку свого Навчального комітету, які були враховані організаторами курсів в остаточній редакції Положення та подані до затвердження піклувальнику Одеського навчального округу [8, арк. 9-10, 17]. Зокрема, Навчальний комітет звернув увагу на необхідність розширити штат за рахунок додаткової позиції помічника прозектора на кафедрах анатомії, гістології, фізіології, патологічної анатомії, фармакології, оперативної хірургії та судової медицини, де спочатку планувалось по одному прозектору, тоді як на теоретичних кафедрах ботаніки, зоології, мінералогії та фізики – по одному лаборанту та помічнику прозектора (було залишено згодом лише по одному лаборанту) [8, арк. 15-15зв., 41зв.]. До додаткових випробувань крім іспиту з латинської мови були додані іспити з математики, фізики, російської та однієї іноземної мови. У своєму відношенні від 11 листопада 1909 р. піклувальник Одеського навчального округу О.І.Щербаков повідомив професора С.В.Левашова також і про своє затвердження Положення курсів (із внесеними корективами) [8, арк. 17].

Згідно Положенню [8, арк. 39-43зв.] курси мали на меті «доставляти особам жіночої статі вищу медичну освіту в обсязі медичних факультетів». Привертає увагу формулювання, що це приватний навчальний заклад, у якому «ні ті, що вчать, ні ті, що вчаться, не мають жодних прав», а отже, хоч курси і відкривалися з дозволу міністерства та перебували у його віданні, але після закінчення курсистки не отримували права на влаштування до «відповідних урядових установ» [1, с. 314; 10, арк. 24]⁴. Можливість бути допущеними до складання іспиту на звання лікаря при державних іспитових комісіях при університетах випускниці одеських курсів отримали у 1914 р. [1, с. 314]. У Положенні вказувалося, що плата від курсисток, а також пожертвування, субсидії від міста та земства, збори за влаштування публічних лекцій та концертів становили основні засоби для функціонування курсів [8, арк. 39зв.].

Передбачалося, що всіма справами курсів буде відати педагогічна рада, що мала обирати на два роки серед свого професорського складу голову ради, товариша (заступника) голови та двох секретарів [8, арк. 40зв.; 10, арк. 27-27зв.]. Контроль за веденням справ курсів покладался на голову, який був відповідальним перед урядом. Особовий склад курсів мав складатися з професорів, приват-доцентів, а також прозекторів та їхніх помічників, асистентів, лаборантів, ординаторів, фельдшерок, повитух. Усі посадові особи мали затверджуватися піклувальником Одеського навчального округу, а голова ще й міністром народної освіти [8, арк. 41зв.-42; 10, арк. 27-27зв.].

На засіданні засновників 16 листопада 1909 р. вже на підставі Положення було сформовано педагогічну раду курсів і подано до подальшого затвердження [10, арк. 27зв.; 14,

⁴ Ситуація почала змінюватися на краще з прийняттям 19 грудня 1911 р. закону «Про випробування осіб жіночої статі на знання курсу вищих навчальних закладів та про порядок отримання ними вчених ступенів та звання вчительок середніх навчальних закладів» [30]. Поступово вищі жіночі курси, програми яких відповідали університетським, отримували офіційний статус вищих навчальних закладів, що давало жінкам можливість скласти іспити в державних випробувальних комісіях для осіб чоловічої статі при університетах і отримати диплом.

арк. 4]⁵. Головою було обрано професора С. В. Левашова, його товаришем професора М. О. Щоголева, секретарями професорів К. П. Серапіна, І. І. Кияниціна, казначеєм професора С. С. Яковлева, членами господарського комітету професорів С. С. Головіна, О. Ф. Маньковського, О. В. Корша; до складу ради разом з вищезгаданими увійшли професори М. М. Попов, М. О. Батуєв, В. М. Орлов, К. І. Коровицький, О. І. Ігнатівський, В. В. Воронін [13, арк. 53; 27, с. 24]. 13 лютого 1910 р. членом педагогічної ради було обрано професора Б. В. Станкевича, який уже в травні відмовився від цього, і його замінив приват-доцент Л. І. Усков [13, арк. 53; 14, арк. 19, 25]. С. С. Головін і О. Ф. Маньковський склали з себе обов'язки членів господарського комітету до лютого 1910 р., замість них цю функцію взяли на себе приват-доцент Л. І. Усков та професор В. В. Воронін [14, арк. 18, 36].

Затвердження владою, що затягнулося, нарешті відбулося, і 24 червня 1910 р. піклувальник Одеського навчального округу на підставі пропозиції Міністерства народної освіти від 4 червня затвердив професора С. В. Левашова головою педагогічної ради курсів згідно з обранням [4, арк. 33; 14, арк. 30], 9 липня 1910 р. піклувальником був затверджений і заступник голови, секретарі, склад господарського комітету та скарбник [14, арк. 36-37].

Паралельно з організаційним комітетом активно брав участь у справі влаштування курсів, проводячи збір коштів на благодійних акціях, жіночий комітет, представлений, зокрема, і родичками професорів-засновників [12, арк. 21; 13, арк. 53; 24, с. 78].

Жіночі курси як навчальний заклад медичного спрямування потребували значних фінансових витрат. Педагогічна рада вживала всі можливі заходи для збільшення матеріальних засобів курсів, аж до ідеї влаштування «громадського гуляння або польоту на аероплані» з метою зборів на їхню користь [10, арк. 30-30зв.]. Так, жіночий комітет курсів під головуванням О. В. Левашової провів дві лотереї-алеґрії в травні 1909 р., що дозволило зібрати 16269 руб. [4, арк. 6]. У червні 1910 р. комітет за допомогою лотереї [26] зібрав близько 5 тис. руб., яких якраз не вистачало для перебудови будівлі, у якій планувалось розмістити курси [10, арк. 32]. Надходили і пожертвування. Щодо останнього можна навести приклад комічної пропозиції. Вознесенський міщанин Еля Лейзерович Теплицький, який проживав в Одесі, подав прохання 19 червня 1910 р. на адресу педагогічної ради про прийняття його доньки Есфір слухачкою курсів, за що він пообіцяв 500 руб. пожертвувань [15, арк. 1]. Його прохання було відхилено на підставі неповноліття дівчини.

Шукаючи кошти для курсів, педагогічна рада звернулася за сприянням до впливових осіб м. Одеси, з яких було створено піклувальний комітет у складі: М. І. Моїсеєв, барон М. О. Рено, граф М. М. Толстой, професор О. О. Павловський, Є. А. Полетаєв, І. П. Сенькевич-Корчак, М. І. Комарницький, М. Д. Тахчогло, М. Ф. Сухомлінов, П. О. Казарінов, П. П. Котляревський, Є. М. Яловіков, С. А. Кумбарі [12, арк. 21; 13, арк. 53].

Значну участь у справі організації курсів взяли відомі одеські благодійники - мати та син графиня О. Г. Толстая та граф М. М. Толстой-молодший, які внесли значну пожертву на користь навчального закладу, за що графу М. М. Толстому було запропоновано стати почесним головою організаційного комітету [7, арк. 12-12зв.; 14, арк. 2-3]. Відмовившись від цієї пропозиції, він висловив бажання працювати особисто як член організаційного комітету і виявив згоду на внесення його до списку членів-засновників, що було зроблено на засіданні комітету в травні 1910 р.

Кошти від добровільних пожертв і лотерей-алеґрії дозволили придбати у грудні 1909 р. у власність курсів земельну ділянку та будинок на вул. Зовнішній, 2 (сьогодні вулиця Мечникова) [9, арк. 73].⁶ Це був будинок, відомий у місті як будинок Лехнера, а на момент продажу рахувався колишнім М. Д. Юліус. Курси придбали його в Одеського міського кредитного товариства за 88 621 руб. 92 коп. з розстрочкою платежу на 20 років [10, арк. 26]. Ремонт був проведений у 1910 р. під керівництвом архітектора Б. А. Бауера [13, арк. 54]. У будівлі обладнали дві аудиторії, кабінети для кафедр: нормальної анатомії, гістології, хімії, фізики, зал

⁵ Офіційне затвердження затягнулося аж до літа 1910 р., що гальмувало початок офіційного прийому прохань від бажаючих навчатися.

⁶ Будинок зберігся до сьогодні і належить Одеському національному медичному університету.

для практичних занять із зоології, ботаніки та гістології, лабораторію для практичних занять з хімії, а також квартири службовців [9, арк. 63; 12, арк. 21]. На початку 1911 р. керівництво курсів переуступило частину своєї землі Анонімному товариству одеських трамваїв, за що також отримало кошти, що стали запасним капіталом [11, арк. 1-12].

Економічна складова організації курсів дійсно була важливою, особливо, з урахуванням медичного напрямку навчального закладу, що вимагало відповідного обладнання та специфічних приміщень – лабораторій, лікарень, бактеріологічної станції. Наприклад, проект кошторису на перший рік існування курсів складав 28 тис. руб. і містив такі позиції як: придбання меблі для кафедр, мікроскопів, реактивів, спеціального посуду тощо [4, арк. 7-7зв.]. На допомогу прийшло одеське міське самоврядування в особах міського голови Моїсеєва та членів міської управи Сенькевича-Корчака та Казарінова [12, арк. 17зв.].

Одеська міська дума на засіданні від 15 грудня 1908 р., заслухавши доповідь міської управи, затвердила згоду на надання у користування курсів міських лікарень, анатомічних покоїв, прозекторських кабінетів, бактеріологічної станції, хімічної лабораторії та інших міських установ, придатних для викладання [4, арк. 6; 6, арк. 2]. Курси та міська управа повинні були розробити правила користування приміщеннями для внесення в думу. Лише у листопаді 1911 р. для цього було складено Комісію міської управи під головуванням члена управи І. П. Сенькевича-Корчака, до складу якої увійшли лікарі міської лікарні, директор пологового будинку та представники педагогічної ради курсів. У квітні 1912 р. комісія представила проект угоди щодо влаштування у міських лікарнях та санітарно-медичних установах навчально-допоміжних відділень жіночих медичних курсів [6, арк. 37]. Цей проект було затверджено міською управою 19 травня 1912 р. та надалі 22 червня цього ж року міською думою [6, арк. 35, 37зв.].

Підготовка приміщень для курсів йшла кілька років. Через відсутність деяких з них, наприклад, для вивчення трупів, поставало питання про подальше викладання анатомії, так як у самому будинку курсів такі дисекційні заняття було неможливо проводити. Постановою Одеської міської думи від 24 січня 1911 р. за клопотанням голови педагогічної ради курсів професора С. В. Левашова та за підтримки міської управи курсам було відведено на 4 роки користування, до спорудження власної будівлі, т.зв. бешиховий (рожистий) барак у дворі Старої лікарні (сьогодні – Міська клінічна інфекційна лікарня по вулиці Л. Пастера) для проведення анатомічних занять [6, арк. 17-18а.]. Ремонтні роботи були проведені за міський рахунок і у вересні того ж року барак був прийнятий представниками курсів [9, арк. 80-81]. Такий тривалий процес, можливо, пояснюється тим, що набір слухачок передбачався лише на перший курс, а не на всі відразу, а на перших курсах навчальної програми переважали теоретичні дисципліни. Відповідно, нагальної потреби в організації всіх приміщень не було.

Згідно з проектом угоди щодо влаштування у міських лікарнях та санітарно-медичних установах навчально-допоміжних відділень жіночих медичних курсів [6, арк. 38-41], затвердженим міською думою 22 червня 1912 р., курсам дозволялося проводити заняття за наявності згоди завідувачів у лікарнях Старій та Новій (сьогодні – Міська клінічна лікарня № 11 по вулиці В. Нестеренка, 5), для наукових цілей – у Пологовому будинку (будівля не збереглася) та Психіатричній лікарні (там само існує і сьогодні по вулиці В. Нестеренка, 9). У Старій лікарні передбачалися дві палати для терапевтичної та діагностичної клінік (до 30 хворих). При Новій лікарні надавався з весни 1913 р. корпус, де за рахунок курсів мали бути влаштовані хірургічна, терапевтична, гінекологічна, нервова, очна та дитяча клініки, операційна (до 140 хворих). З метою викладання загальної патології та бактеріології дозволялося користуватися Міською бактеріологічною станцією, для викладання патологічної анатомії та судової медицини – прозекторськими кабінетами Старої та Нової лікарень, гігієни – міською хімічною лабораторією [6, арк. 39]. Інструменти, реактиви та інший необхідний для навчання інвентар мав купуватися коштом курсів. Усі клінічні відділення входили у відання певних професорів, затверджених педагогічною радою, які мали бути надштатними ординаторами лікарень без утримання, але й без зобов'язань чергувань по лікарні.

У листопаді 1912 р. міська управа передала курсам у тимчасове користування приміщення при Валіховському притулку, в якому знаходився патологічний (прозекторський) кабінет Старої міської лікарні, який переміщався в іншу будівлю, а з вересня 1914 р. було

дозволено користуватися міським моргом для провадження медичних розтинів [6, арк. 52-53]. Отже, поступово курси отримали можливість проведення навчального процесу.

Освітня система Російської імперії того часу містила ще один дискримінаційний аспект, окрім гендерного, – квота на вступ євреїв⁷. У травневому протоколі засідання членів-засновників курсів за 1909 р. зустрічається згадка про необхідність дотримуватися 10% норми на вступ іудеєк, і «тільки у разі повної неможливості дотриматися останнього, приймати більшою кількістю, але аж ніяк не більше 50%» [7, арк. 4]. Квота у 10% була затверджена педагогічною радою постановою від 8 квітня 1910 р. [8, арк. 28-28зв.] Піклувальником навчального округу квота в 10% була затверджена 13 травня 1910 р. з подальшим внесенням до Положення про курси [8, арк. 21зв., 30]. У документах курсів зустрічається журнальна постанова від 27 травня 1910 р., з якої стає зрозумілим, що на підставі переговорів деяких членів педагогічної ради з представниками міста та градоначальником з'ясувалося, що міські установи будуть надані для навчально-допоміжних цілей курсів «тільки за умови встановлення норми у 10% для осіб іудейського віросповідання» [6, арк. 5]. Постановою від 11 червня 1910 р. педагогічна рада ухвалила провести зарахування осіб іудейського віросповідання у другій половині серпня, коли з'ясується кількість прийнятих на курси осіб інших сповідань, пояснюючи таке рішення «крайньою необхідністю дотримуватися найточнішим чином встановленої для перших норму, оскільки перевищення її призведе до відмови міським управлінням у дозволі курсам використовувати для потреб викладання міські установи» [10, арк. 31]. Зростання відсотку єврейських слухачок відбулося зі скасуванням квоти у 1915 р. через викликаний Першою Світовою війною попит на лікарів [38, р. 18].

Отримання дозволу на відкриття курсів і затвердження положення, придбання і облаштування власної будівлі, домовленість з міською владою про використання міських приміщень дозволили педагогічній раді приступити до набору перших курсисток. На момент березня 1910 р., тобто ще до офіційного прийому на курси, кількість прохань від потенційних здобувачок становила близько 1500, «канцелярія була буквально завалена листами з запитаннями» [13, арк. 54], що за словами секретаря педагогічної ради професора К.П.Серапіна свідчило «наскільки велике прагнення курсів, що передбачалися до відкриття» [10, арк. 27]. Офіційний прийом документів на вступ було оголошено 1 червня 1910 р., і кількість прохань зросла ще більше [13, арк. 54].

26 вересня 1910 р. відбулося урочисте відкриття курсів. У вітальній промові приват-доцент університету В.Н.Образцов зазначив: «Зі справжнім захопленням зустрічаємо ми спробу відкрити жінці широку дорогу до використання своїх духовних сил на терені медичної науки і до набуття світового значення» [12, арк. 19]. Станом на жовтень 1910 р. прийнятих слухачок рахувалося 109 (з них іудейського віросповідання 11), допущених до занять, але незарахованих до внесення плати, – 4, членів педагогічної ради та викладачів – 22, помічників при викладачах – 6 [10, арк. 48].

Отже, два роки відданої організаційної роботи з боку професорів медичного факультету Новоросійського (Одеського) університету, проходження ними усіх бюрократичних процедур привели до появи в Одесі вищих жіночих медичних курсів, символізувавши цим подальший розвиток жіночої освіти. Курси не передбачалися як прибуткова комерційна установа, тим вагомішими є зусилля ініціаторів створення цього навчального закладу. Опис організаційного процесу створення курсів пояснює складнощі такої справи саме у медичній сфері через вимоги облаштування навчальних приміщень і специфіку обладнання, а у зв'язку з цим – значними фінансовими потребами. Подальші розвідки можуть бути присвячені офіційному відкриттю курсів, процесу вступу, системі навчання, біографіям викладачів та курсисток.

⁷ Норма у 10% на вступ євреїв до середніх та вищих навчальних закладів була введена для смуги осілости євреїв (для столиць це було 3%, для інших місць 5%) циркуляром Міністерства народної освіти від 1 липня 1887 р. [31, с. 232]. Підтверджена циркулярами від 29 липня 1902 р. та від 7 червня 1903 р. [5, арк. 13]. Обмеження прийому до вищих навчальних закладів осіб іудейського віросповідання було оформлено затвердженням російським імператором 16 вересня 1908 р. положенням Ради міністрів [29].

Джерела та література:

1. Васильев К. К. Медицина Южной Пальмиры. Одесса : Optimum, 2009. 423 с.
2. Губенко І. Я., Драч О. О. Вища жіноча медична освіта в Російській імперії: народження ідеї та суспільна реакція. *Інтелекція і влада*. Серія : Історія. 2009. Вип. 15. С. 45–55.
3. Деревицкий А. Н. Женское образование в России и за границей : Ист. справки и практ. указания. Одесса, 1902. 45 с.
4. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. 42. Оп. 35. Спр. 465. 52 арк.
5. ДАОО. Ф. 42. Оп. 35. Спр. 493. 26 арк.
6. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1. 46 арк.
7. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 2. 13 арк.
8. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 3. 40 арк.
9. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 4. 107 арк.
10. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 6. 55 арк.
11. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 7. 12 арк.
12. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 9. 49 арк.
13. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 12. 60 арк.
14. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 17. 39 арк.
15. ДАОО. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 18. 13 арк.
16. Добровольська В. А. Діяльність жіночих медичних та економічних шкіл Півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття. *Південний архів*. Сер. : Історичні науки. 2008. Вип. 28–29. С. 50–55.
17. Добровольська В. А. Основні тенденції формування вищої жіночої освіти Півдня України у другій половині XIX – на початку XX століття. *Історичний архів*. Наукові студії : Зб. наук. праць. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. Вип. 16 (60). С. 24–30.
18. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини XIX – початку XX століття : монографія. Черкаси : Вертикаль, 2011. 532 с.
19. Драч О. О., Губенко І. Я. Вища жіноча медична освіта Східної Європи: історія становлення. *«Terrae motor, solis caelique stator»* : Monografia zbiorowa. Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne im. Luciena Febvra, Warszawa-Paryż, 2023. P. 16–43.
20. Драч О. О. Розвиток вищої жіночої освіти в Одесі другої половини XIX – початку XX ст.: загальноімперські тенденції та регіональні особливості. *Гуржіївські історичні читання*: зб. наук. праць. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. Вип. 7. С. 115–118.
21. Кобченко К. Жіночий університет Святої Ольги: історія Київських вищих жіночих курсів. Київ : МП Леся, 2007. 271 с.
22. Кохановська О. В. Особливості становлення вищої природничо-математичної освіти дівчат в Україні XIX - початку XX століття. *Педагогічний альманах*. 2014. Вип. 21. С. 300–305.
23. Кривенко В. С. Женщины-врачи. [СПб.], 1889. 16 с.
24. Мельник О. В. Вища жіноча медична освіта і навчальний процес на Одеських ВЖК та ОВЖМК: між приватним та суспільно-корисним (1910–1917 рр.). *Інтелекція і влада*. Серія : Історія. 2012. Вип. 25. С. 72–82.
25. Мельник О. В. Одеські вищі жіночі курси: спеціалізація та навчальний процес (1910—1917 рр.). *Інтелекція і влада*. Сер. Історія: громад.-політ. наук. зб. Одеса, 2017. Вип. 36. С. 91–103.
26. Одесский листок. 1910. 23 мая. С. 1.
27. Открытие Высших женских медицинских курсов в г. Одессе. 26 сентября 1910 г. Одесса, 1911. 45 с.
28. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). Собрание 2. Т. 38. № 39752. СПб., 1866. С. 621–638.
29. ПСЗ. Собрание 3. Т. 28. № 31008. СПб., 1911. С. 720.
30. ПСЗ. Собрание 3. Т. 31. № 56226. СПб., 1914. С. 1297-1300.
31. Сборник законов о евреях с разъяснениями по определениям Правительствующего Сената и циркулярам министерств : издание неофициальное / сост. И. Гессен и В. Фридрихштейн. СПб. : издание Юридического книжного магазина Н. К. Мартынова, 1904. 422 с.
32. Толстой К. К. О женщинах-врачах и о женских медицинских курсах. [СПб.], [1889]. 15 с.
33. Філоненко О. Становлення та розвиток жіночої освіти в центральному регіоні України у другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2011. Вип. 99. С. 239–246.
34. Bevan V., Gattrell C. Knowing Her Place: Positioning Women in Science. Northampton, 2017. 218 p.

35. Blackwell E. The Influence of Women in the Profession of Medicine. Address given at the opening of the winter session of the London school of medicine for women. London, 1889. 32 p.
36. Creese M. R. S. with contributions by Creese Th. M. Ladies in the Laboratory II: West European Women in Science, 1800–1900: A Survey of Their Contributions to Research. Lanham, Md./Oxford: Scarecrow Press, 2004. 304 p.
37. Creese M. R. S. with contributions by Creese Th. M. Ladies in the Laboratory IV: Imperial Russia's Women in Science, 1800–1900: A Survey of Their Contributions to Research. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2015. 188 p.
38. Dudgeon R. A. The Forgotten Minority: Women Students in Imperial Russia, 1872-1917. *Russian History*. Vol. 9. No. 1. 1982. P. 1–26.
39. Joseph M. M., Ahasic A. M., Clark J., Templeton K. State of Women in Medicine: History, Challenges, and the Benefits of a Diverse Workforce. *Pediatrics*. 2021. 148 (Suppl 2): e2021051440C.
40. Newman Ch. The evolution of medical education in the nineteenth century. Oxford, 1957. 340 p.

References:

1. Vasilev, K. K. (2009) *Medicina Yuzhnoj Palmiry*. Odessa: Optimum. 423 s. [in Russian].
2. Hubenko, I. Ya., Drach, O. O. (2009) Vyshcha zhinocha medychna osvita v Rosiiskii imperii: narodzhennia idei ta suspilna reaktsiia. *Intelihtentsiia i vlada*. Seriiia : Istoriia. Vyp. 15. S. 45–55. [in Ukrainian].
3. Derevickij, A. N. (1902) Zhenskoe obrazovanie v Rossii i zagranicej : Ist. spravki i prakt. ukazaniya. Odessa. 45 s. [in Russian].
4. Derzhavnyi arkhiv Odeskoj oblasti [State Archives of the Odesa region (Ukraine)] (as follows – DAOO). F. 42. Op. 35. Spr. 465. 52 ark. [in Russian].
5. DAOO. F. 42. Op. 35. Spr. 493. 26 ark. [in Russian].
6. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 1. 46 ark. [in Russian].
7. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 2. 13 ark. [in Russian].
8. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 3. 40 ark. [in Russian].
9. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 4. 107 ark. [in Russian].
10. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 6. 55 ark. [in Russian].
11. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 7. 12 ark. [in Russian].
12. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 9. 49 ark. [in Russian].
13. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 12. 60 ark. [in Russian].
14. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 17. 39 ark. [in Russian].
15. DAOO. F. 62. Op. 1. Spr. 18. 13 ark. [in Russian].
16. Dobrovolska, V. A. (2008) Diialnist zhinochykh medychnykh ta ekonomichnykh shkil Pivdnia Ukrainy u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia. *Pivdennyi arkhiv*. Ser. : Istorychni nauky. Vyp. 28–29. S. 50–55. [in Ukrainian].
17. Dobrovolska, V. A. (2016) Osnovni tendentsii formuvannia vyshchoi zhinochoi osvity Pivdnia Ukrainy u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia. *Istorychnyi arkhiv*. Naukovi studii : Zb. nauko. prats. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. Vyp. 16 (60). S. 24–30. [in Ukrainian].
18. Drach, O. O. (2011) Vyshcha zhinocha osvita v Rosiiskii imperii druhoi polovyni XIX - pochatku XX stolittia : monohrafiia. Cherkasy: Vertykal. 532 s. [in Ukrainian].
19. Drach, O. O., Hubenko, I. (2024) Ya.Vyshcha zhinocha medychna osvita Skhidnoi Yevropy: istoriia stanovlennia. «*Terrae motor, solis caelique stator*» : Monografia zbiorowa. Międzynarodowe Konsorcjum Naukowo-Edukacyjne im. Luciena Febvra, Warszawa-Paryż. P. 16–43. [in Ukrainian].
20. Drach, O. O. (2014) Rozvytok vyshchoi zhinochoi osvity v Odesi druhoi polovyni XIX – pochatku XX st.: zahalnoimperski tendentsii ta rehionalni osoblyvosti. *Hurzhiivski istorychni chytannia*: Zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. Chabanenko Yu. A. Vyp. 7. S. 115–118. [in Ukrainian].
21. Kobchenko, K. (2007) Zhinochy universytet Sviatoi Olhy: istoriia Kyivskykh vyshchykh zhinochykh kursiv. K. : MP Lesia. 271 s. [in Ukrainian].
22. Kokhanovska, O. V. (2014) Osoblyvosti stanovlennia vyshchoi pryrodnycho-matematychnoi osvity divchat v Ukraini XIX - pochatku XX stolittia. *Pedahohichnyi almanakh*. Vyp. 21. S. 300–305. [in Ukrainian].
23. Krivenko, V. S. (1889) Zhenshiny-vrachi. [SPb.]. 16 s. [in Russian].
24. Melnyk, O. V. (2012) Vyshcha zhinocha medychna osvita i navchalnyi protses na Odeskykh VZhK ta OVZhMK: mizh pryvatnym ta suspilno-korysnym (1910–1917 rr.). *Intelihtentsiia i vlada*. Seriiia : Istoriia. Vyp. 25. S. 72–82. [in Ukrainian].

25. Melnyk, O. V. (2017) Odeski vyshchi zhinochi kursy: spetsializatsiia ta navchalnyi protses (1910–1917 rr.). *Intelihentsiia i vlada*. Ser. Istorii: hromad.-polit. nauk. zb. Odesa. Vyp. 36. S. 91–103. [in Ukrainian].
26. Odesskij listok. 1910. 23 maya. S. 1. [in Russian].
27. Otkrytie Vysshih zhenskikh medicinskih kursov v g. Odesse. 26 sentyabrya 1910 g. (1911). Odessa. 45 s. [in Russian].
28. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (as follows – PSZ). (1866). Sobranie 2. T. 38. № 39752. SPb. S. 621–638. [in Russian].
29. PSZ. (1911). Sobranie 3. T. 28. № 31008. SPb. S. 720. [in Russian].
30. PSZ. (1914). Sobranie 3. T. 31. № 56226. SPb. S. 1297–1300. [in Russian].
31. Gessen, I., Fridshtejn, V., sost. (1904) Sbornik zakonov o evreyah s razyasneniyami po opredeleniyam Pravitelstvuyushogo Senata i cirkulyaram ministerstv : izdanie neoficialnoe. SPb. 422 s. [in Russian].
32. Tolstoj, K. K. [1889] O zhenshinah-vrachah i o zhenskikh medicinskih kursah. [SPb.]. 15 s. [in Russian].
33. Filonenko, O. (2011). Stanovlennia ta rozvytok zhinochoi osvity v tsentralnomu rehioni Ukrainy u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. *Naukovi zapysky*. Serii: Pedagogichni nauky. Vyp. 99. S. 239–246. [in Ukrainian].
34. Bevan, V., Gatrell, C. (2017). *Knowing Her Place: Positioning Women in Science*. Northampton. 218 p.
35. Blackwell, E. (1889). *The Influence of Women in the Profession of Medicine*. Address given at the opening of the winter session of the London school of medicine for women. London. 32 p.
36. Creese, M. R. S. with contributions by Creese, Th. M. (2004). *Ladies in the Laboratory II: West European Women in Science, 1800–1900: A Survey of Their Contributions to Research*. Lanham, Md./Oxford. 304 p.
37. Creese, M. R. S. with contributions by Creese, Th. M. (2015). *Ladies in the Laboratory IV: Imperial Russia's Women in Science, 1800–1900: A Survey of Their Contributions to Research*. Lanham, Md. 188 p.
38. Dudgeon, R. A. (1982). *The Forgotten Minority: Women Students in Imperial Russia, 1872-1917*. *Russian History*. Vol. 9. No. 1. P. 1–26.
39. Joseph, M. M., Ahasic, A. M., Clark, J., Templeton K. (2021). State of Women in Medicine: History, Challenges, and the Benefits of a Diverse Workforce. *Pediatrics*. 148 (Suppl 2): e2021051440C.
40. Newman, Ch. (1957). *The evolution of medical education in the nineteenth century*. Oxford. 340 p.